

Víctor Renes

Quin model de societat i quines polítiques socials? Balanços i perspectives en el context de crisi

Resum

En un moment en què la crisi financera s'ha convertit en una crisi que afecta el model social, la pregunta que ens hem de fer és: cap a on anem? La realitat de les darreres dècades fa palès no només que el creixement per si mateix no genera distribució sinó que, a més, situa la pobresa en un lloc irrellevant. Per afrontar la crisi cal, per tant, qüestionar-se la mateixa estructura de benestar i que la pobresa i l'exclusió siguin un problema de societat. D'aquí sorgeix un repte essencial, que és: si totes les crisis redefeixen les relacions socials, l'actual ja ho està fent i d'una manera notable. I a través de les relacions socials s'està apuntalant un canvi que afecta les estructures socials. És ineludible la tasca de crear unes condicions en la societat perquè allò exclòs, allò empobrit, no en quedi expulsat sinó acollit.

Paraules clau:

Model social, Polítiques socials, Creixement, Distribució, Benestar, Pobresa, Exclusió, Béns comuns, Acollida, Solidaritat

¿Qué modelo de sociedad y qué políticas sociales? Balances y perspectivas en el contexto de crisis

En un momento en que la crisis financiera se ha convertido en una crisis que afecta al modelo social, la pregunta que debemos hacernos es ¿hacia dónde vamos? La realidad de las últimas décadas pone de manifiesto no sólo que el crecimiento por sí mismo no genera distribución sino que además sitúa la pobreza en un lugar irrelevante. Para afrontar la crisis cabe, por ende, cuestionarse la propia estructura de bienestar y que la pobreza y la exclusión sean un problema de sociedad. De ahí surge un reto esencial, que es: si todas las crisis redefinen las relaciones sociales, la actual lo está haciendo ya y de modo notable. Y a través de las relaciones sociales se está apuntalando un cambio que afecta a las estructuras sociales. Es ineludible la tarea de crear unas condiciones en la sociedad para que lo excluido, lo empobrecido, no quede expulsado sino acogido.

Palabras clave: Modelo social, Políticas sociales, Crecimiento, Distribución, Bienestar, Pobreza, Exclusión, Bienes comunes, Acogida, Solidaridad

What Model of Society and What Social Policies? Results and prospects in the context of the Great Recession

At a time when the financial crisis has turned into a crisis affecting the social model, the question we should be asking is, where are we going? The reality of recent decades has shown not only that growth by itself does not generate distribution but also places poverty in an irrelevant position. To address the crisis, then, we need to question the very structure of welfare and see poverty and exclusion as problems of our society. This gives rise to a fundamental challenge, in that if all crises redefine social relations, the current crisis is doing this now, and to a very notable extent, and by way of the change in social relations is engendering a change that affects social structures. We are face with inescapable task is of creating conditions in society that ensure that the excluded, the impoverished, are not expelled but accepted and treated with compassionate solidarity.

Keywords: Social model, Social policies, Growth, Distribution, Welfare, Poverty, Exclusion, Commons, Acceptance, Solidarity

Com citar aquest article:

Renes, Víctor (2013).

"Quin model de societat i quines polítiques socials? Balanços i perspectives en el context de crisi"

Educació social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 53, p. 95-120

▲ És una constant la nostra preocupació per tenir consciència sempre renovada dels reptes que l'evolució social planteja a les polítiques socials. Sempre hem entès que el pensament és més que una eina; forma una part indissoluble de la nostra acció, la qual només podem entendre des de la seva densitat o consciència reflexiva. Densitat que no és real si no realitza aquesta consciència reflexiva en la coherència de la nostra acció.

La globalitat de la crisi era ja una preocupació a la dècada dels noranta

La globalitat de la crisi era ja una preocupació a la dècada dels noranta, no perquè existís una crisi com l'actual deguda de la globalització financera desregulada, sinó perquè les crisis dels vuitanta i principi dels noranta ens plantejaven uns reptes que avui són ja ineludibles. Es van començar a formular unes preguntes que en aquell primer número d'*Educación Social* començàvem a enunciar preguntant-nos sobre: "Els reptes actuals de les polítiques socials. De la globalització de la crisi a la dualització social" (Renes, V., 1995). Els reptes que la globalització i els processos de dualització social plantejaven han continuat consolidant-se malgrat el gran creixement econòmic.

Tot havent-se transformat en extensió i densitat, avui han de ser abordats sense excusa atès que qüestionen el mateix model de societat. Cal tornar a reprendre els ressons d'aquelles reflexions en aquest moment en què la crisi financera s'ha convertit també en una crisi que afecta el model social. Necessitem, doncs, fer una reflexió tot prenent consciència de la densitat dels reptes que s'estan plantejant a les polítiques socials i a la nostra proposta d'intervenció social.

La pobresa cerca entrar a l'agenda del benestar

En ple tomb de la dècada dels vuitanta als noranta del segle passat ens movíem entre l'aposta-convenciment de l'imaginari del benestar igualitari i universalitzador, i la constatació fàctica que el contracte social al qual respon l'estat del benestar no només no estava consolidat, sinó que tenia una greu fractura. Aleshores, aquesta inconsistència era lògica entre nosaltres perquè havíem arribat amb prou endarreriment a una "consciència generalitzada" de la necessitat d'aquest model social com per permetre'ns de dubtar-ne, i ens auto obligàvem a construir-lo. Cosa que no era una opció lògica ni criticable (i ara no ho faig), per necessària.

Però repassant avui el procés històric, hi ha dues coses en les quals és convenient d'aturar-nos un moment a pensar:

1. Una primera (de la qual ja vam prendre consciència en aquells temps): la pobresa havia de formar part de l'agenda del benestar. I aquesta ha estat una primera lliçó de la història que ha costat d'assumir¹.
2. Una segona, i de més calat: havia començat la revolució neo-liberal a partir de la crisi dels setanta, que durant els vuitanta es va posar en acció davant del que es considerava l'esgotament del model capitalista de benestar. S'estaven posant les bases, i els anys noranta aquestes bases s'estaven consolidant, d'un canvi en el model social perquè ja eren constatables els canvis en què es fonamenta una societat:
 - *en l'economia* (de l'economia de la demanda a la de l'oferta),
 - *en l'ocupació* (la segmentació del mercat de treball en diversos mercats de treball),
 - *en les finances* (la crisi financera de l'estat del benestar guanyava adeptes),
 - *en la gestió pública* (la privatització de serveis públics s'obria pas a la força),
 - *en l'imaginari social* (la consciència social va girant d'allò social-col·lectiu al predomini definidor de l'individu).

S'havien assentat les bases per a reconfigurar:

- *la distribució* (girant la distribució funcional del treball cap al capital, que fa més fonda la desigualtat),
- *l'accessibilitat* (guanyant pes el concepte d'aprovació privada del benestar),
- *els drets* (havent de justificar permanentment la seva opció davant la pressió cada vegada major que prevalguessin les condicions de l'individu),
- *la cultura social* (configurant-se cada vegada més al voltant dels mèrits i la creença que el progrés de cadascú depenia dels seus propis talents, qüestionant així capacitats i potencialitats universals i igualitàries per a tothom).

Certament aquests elements no estaven en plena vigència en aquell context; encara no havien configurat el model social. Però no vam considerar adequadament la seva capacitat revolucionària; és a dir, la seva capacitat de transformació del model capitalista de benestar. Es coneixien, fins i tot es debaten i es discutien, però no s'hi va posar prou focus d'atenció a l'hora de definir i establir les polítiques socials, i d'altres, atès que estaven canviant de manera eficaç la societat per la seva base.

Ens aboquem a la “gestió dels resultats” d'un model progressivament configurat sobre bases noves. Resultats que reclamàvem de distribució universal, per implantar l'estat de benestar. Però no vam afrontar que aquesta distribu-

ció de resultats estava entrant en contradicció amb el nou fonament de la societat el sentit de la qual era molt diferent, ja que per si mateixa aquest tipus de societat “dóna de si” més desigualtat malgrat el creixement econòmic. Tard o d’hora acabarà reclamant la seva lògica, és a dir, que la distribució estigui amb consonància amb el nou disseny social que en si mateix implica la distribució desigualtaria.

Això és el que configurava el context de l’article de referència citat abans. És cert que en aquest text es prenia consciència d’això (que s’estaven canviant les bases de la societat), atesa la consciència de la ruptura social ja present en la societat, que definia com a dualització social analitzada com a efecte de la nova estructuració social que s’estava imposant. I reclamava, amb raó, que la pobresa i l’exclusió social era “la qüestió” que calia afrontar en l’estat del benestar per poder impulsar l’aspiració igualitària, fent exigibles les “escales d’accés”. És el que anomeno “la primera lliçó de la història”, és a dir, que la pobresa ha de formar part de l’agenda de l’estat del benestar, com ens ho va ensenyar el Segon Programa europeu de lluita contra la pobresa (1985-1989).

Però, centrats en l’exigència de la distribució, hem d’acceptar que les propostes plantejades eren en si mateixes, pel cap baix, insuficients. Ara bé, crec que també he d’afirmar que, amb tot, els seus plantejaments continuen vigents, i els mantinc. Per què? Doncs perquè també les seves propostes estaven confrontades amb unes constatacions i una preocupació que responien a una consciència més profunda, expressada en la consciència que “alguna cosa més greu” estava passant que la pura consciència de la insuficiència de benestar. I que s’hauria d’haver desenvolupat per haver donat un enfocament adequat a les polítiques socials.

Podria semblar que estic revisant aquell context, però des de categories actuals. Per això vull deixar clara la meua defensa d’aquells plantejaments i propostes, i deixar clar que aleshores també hi havia consciència que es podien assentar les bases noves per a les polítiques socials. Què vull dir? Doncs que al llarg de l’article apareix no només la dualització i l’exclusió com l’eix del repte de les polítiques socials, que han de formar part de l’agenda del benestar, sinó que apareix ja que el repte ha d’arribar a la configuració del creixement per si mateix, creixement que responia ja a aquell model neoliberal, als seus valors i als valors cada vegada més assumits per la societat i, sobretot, als valors que han de sustentar una alternativa d’acció pro-benestar. Tot això començava a constituir-se en el repte que havien d’afrontar les polítiques socials. Cosa que es podria dir que les supera, però sense la qual les polítiques socials quedés superades.

El creixement renuncia a la pobresa/exclusió com a problema de la societat

Entre el “vull” (la pobresa a l’agenda) i el “no puc” (Lisboa fallida)

Doncs bé, aquesta primera lliçó de la història va assentar una base per entrar als anys noranta. I si aquest és el resultat del treball dels anys vuitanta, què ha passat des d’aleshores? L’acció del Tercer Programa (“Pobreza ’3”, 1989-1993) prometia ser significativa perquè ja abordava no només el repte de la pobresa en els processos socials i econòmics que la situaven dins de l’agenda del benestar, sinó que començava a confrontar-la amb les decisions macroeconòmiques del creixement, i de les polítiques i dels compromisos dels actors públics i socials, insistint en la integralitat de les polítiques i en el partenariat dels actors. Més encara, va proposar un avançament conceptual important, atès que no considerava definibles les noves situacions purament com a pobresa d’ingressos, sinó de manera multidimensional. Cosa que va posar les bases per a una adequada comprensió de l’exclusió social.

Els anys noranta, especialment a partir de la segona meitat, van reprendre el creixement econòmic, però no van contemplar la pobresa com un repte de societat. I els elements que podien construir una política social nova, adquirits en l’esforç i el treball comú (com van ser els programes europeus), tots aquests elements significatius d’una nova consciència, van quedar relegats. Per cert, és a aquests elements significatius als quals es volia referir l’article esmentat, tant en les seves propostes com en la seva insistència en nous valors. Però, per què i per quí queden relegats? Una pregunta i una altra tenen la mateixa resposta. A partir de mitjan anys noranta, el creixement econòmic suportat en les bases de l’economia globalitzada i cada vegada més desregulada, expressió del model que s’estava sustentant des dels anys vuitanta, assolí un sostre de molt alt nivell. I és el creixement, convertit en talismà per arreglar-ho tot a la societat, el que actua com a catalitzador de qualsevol altre debat.

Els anys noranta van reprendre el creixement econòmic, però no van contemplar la pobresa com un repte de societat

Ho podem resumir amb les paraules del Tercer Programa europeu (“Pobreza ’3”) que, amb un pronòstic encertat, ens va avisar amb claredat d’aquest risc; és a dir, ja no de l’oblit de la pobresa a l’agenda del benestar, sinó de la relegació, de la irrellevància de l’abordatge de la pobresa. I l’avís és contundent. Diu al seu document final: “Avui ja no es pot considerar la pobresa com una realitat residual, simple herència del passat cridada a desaparèixer amb el progrés econòmic i el creixement”.

És la segona lliçó de la història, és a dir, que el creixement no posa la pobresa a la seva agenda i quan la pobresa hi entra, la “societat del creixement” la situa en un lloc gírrrellevant?; si més no, secundari.

Hi ha qui podria dir, i amb raó, que això no és l'únic que existeix i que, fins i tot, aquest és un desenfocament intencionat. I per això pot retreure l'oblit de la conclusió-premissa de Lisboa 2000, convertida en estàndard de l'Europa desitjada: “La Unió s'ha fixat avui un nou objectiu estratègic per a la propera dècada: convertir-se en l'economia basada en el coneixement més competitiva i dinàmica del món, capaç de créixer econòmicament de manera sostenible amb més i millors llocs de treball i amb una major cohesió social”².

Certament, hom no pot oblidar que el rang que assoleix la lluita per la inclusió social/contra l'exclusió en situar l'objectiu de la cohesió social en l'objectiu estratègic de la UE és també fruit de la pressió de les entitats, grups i institucions socials compromesos a assolir una política social nova, fins a aconseguir-ho a la cimera de Lisboa (2000). Però no és possible sumar-se a aquesta conclusió-premissa, així sense més, atès que ja s'aprecia una dialèctica entre els elements que la componen, en els quals ja es pot sospitar quin serà l'eix al voltant del qual s'articularan.

I així va ser, ja que l'avaluació el 2005 va qüestionar elements clau d'aquesta conclusió-premissa de Lisboa com a premissa constituent d'una Europa desitjable. Mantenint encara les denominacions, va resoldre la seva articulació afirmant el creixement com “el nom que donava el ser” a tota la resta. Tota la resta “era” si contribuïa al creixement, i no “era” si no ho feia, De manera que ocupació, cohesió, distribució, lluita contra l'exclusió, protecció i inclusió quedaven legitimats en tant que factors vehiculars del creixement i de la competitivitat per al creixement. Això és un exercici de nominalisme, atès que cada veu, política, només significava una cosa, la mateixa cosa, o sigui, el creixement, i no hi havia cap altra realitat que els constituís com a tals.

Encara hi podria haver una altra objecció a aquest diagnòstic, ja que es podria dir que les instruments de Lisboa 2000 van funcionar. Em refereixo a instruments com el mètode obert de coordinació (MAC: objectius comuns, avaluació per parells, els drets com a paràmetre de referència de les polítiques, l'acció a favor dels grups més vulnerables i exclosos, la participació de la societat, la governança). És cert que la fórmula que van adoptar, els Plans Nacionals per la Inclusió social (PNAIn), van ser un instrument de visibilització i de pressió dels que hem estat actius, fins i tot actors. A més, cal sumar-hi els “Joint rapports” (informes conjunts sobre la cohesió social de la mateixa Comissió Europea), l'Observatori sobre l'exclusió, els Programes Operatius contra la discriminació del Fons Social Europeu, la importantíssima Directiva sobre “Inclusió Activa”...

Però la revisió de 2005 no va deixar dubtes, ja que a partir d'aquesta avaluació tot havia de ser reconduït als Plans de Reforma que cada govern havia de fer per al compliment de Lisboa revisada 2005. Plans que havien de ser sancionats per la UE en tant que vehicles d'abast per assegurar el creixement i la competitivitat. I així, malgrat els informes, els programes i els plans, etc., a quina situació arribem? És a dir, què ha donat de si la primera dècada del nostre segle XXI, dècada d'un creixement sense igual en PIB i en ocupació?

...“després distribuir”?

Acomplerta la primera part de l'axioma que es considera un supòsit obligat de “primer créixer, per després distribuir”, aquesta dècada hauria d'haver situat les polítiques per a la inclusió social i la cohesió social a la primera pàgina de l'agenda d'una societat i d'un benestar basat en els drets o en la ciutadania activa com a subjectes en desenvolupament ple de les seves potencialitats i capacitats. Perquè acomplerta la premissa sentenciada com a axioma, s'hauria d'haver fet real la seva conseqüència, i així hauria pogut verificar *—verum facere—* que aquest axioma és inapel·lable.

Perquè la veritat és que havíem arribat molt alt en el creixement acumulat del PIB. En l'ocupació mai no havíem estat tan a prop de la mitjana europea i, especialment, en l'ocupació dels sustentadors principals, considerat com el vehicle més decisiu, que no únic, de la pobresa de les llars. I com a derivat del creixement, es van aconseguir avenços pel que fa a la protecció en els mínims, en les RMI, i en determinades polítiques de serveis i d'integració. Però, en essència, la distribució va seguir intacte. La distància mantinguda en el temps de la mitjana de despesa social sobre PIB a Espanya en relació amb la mitjana europea així ho diu, atès que es va mantenir en no menys de sis punts per sota, quan hauria d'haver arribat a la mitjana en consonància amb la segona part de l'axioma, “ara sí, distribuir”. No es va arribar a la mitjana europea ni tan sols en sistemes fonamentals, com són l'educació i la sanitat. I, no cal dir-ho, en habitatge, atès que pràcticament va desaparèixer l'acció pública. Fins i tot en serveis socials i exclusió, que mai no va passar de la meitat de la mitjana europea en aquesta funció. D'altra banda, la pobresa es mantingué en una línia que oscil·lava sense baixar, així ho indica el llindar de pobresa sota el qual estava pràcticament un cinquè part de la població. La pobresa severa es va enquistar al voltant del 4%, ja que les polítiques d'inclusió no van ser integrals, considerant la integració social com un mecanisme d'integració al mercat laboral.³

Creixement per si mateix no genera distribució, i la mateixa distribució resta supeditada al creixement

Per tant, queda desmentida la validesa de l'axioma, ja que el creixement per si mateix no genera distribució, i la mateixa distribució resta supeditada al creixement. La realitat sentència. I no només la realitat, perquè les mateixes

anàlisis ja ho assenyalaven, i assenyalaven amb força que l'auto-infligida crisi fiscal de l'estat del benestar era un impediment insalvable per fer front a la distribució necessària per resoldre els riscos socials.

Però encara hi ha més coses en aquesta dècada, perquè hi ha un altre ventall d'aspectes que afecten greument la mateixa estructura econòmica i social. Cal recordar que és la dècada en què no es fa un gir cap a una estructura productiva de base industrial. Va continuar sent sota l'I+D, malgrat la gran capacitat mostrada per a aquest desenvolupament. Cosa que va deixar molts llocs de treball precaris en una situació de risc, perquè qualsevol problema podia deixar al carrer persones no qualificades i que es trobessin en el volàtil sector de la construcció i els serveis, com així ha estat.

És, també, una dècada en què es recua un fenomen contradictori però de greus conseqüències. D'una banda, es produeix un intens creixement econòmic amb una oferta realment globalitzada de consum, d'oferta, però en una estructura salarial de contenció i de salaris baixos per a grans sectors de la població. Cal recordar la consolidació i extensió dels llocs de treball precaris, que no és només temporalitat, sinó també desqualificació, desprotecció, baixa remuneració i condicions laborals de risc. És la dècada dels "mileuristes", expressió, forma gràfica però real, de la vulnerabilitat i de la pobresa, fruit d'aquesta estructura de treball. Com es pot pagar tota la capacitat d'oferta de consum amb uns salaris baixos? A través del crèdit, del deute⁴. Per això els darrers trenta anys han estat els d'un dels endeutaments més aclaparadors de la història del capitalisme. El deute privat a Espanya és avui en dia un dels més importants a Europa; "l'enriquiment" hipotecari de les llars espanyoles ha resultat ser un corda d'estrangulament.

A més, és una dècada en què l'economia es finançaritza, exigint més desregulació sota el supòsit de la seva capacitat d'auto regulació i auto control. Cosa que genera una inversió cada vegada menys productiva, d'economia real, i cada vegada més especulativa, fins arribar al boom immobiliari. I en aquest context ens trobem amb una població precària, poc protegida de riscos perquè està hipotecada, amb grans sectors poc solvents, en estructures productives poc qualificades, etc.

És la dècada en què es posen les bases per a la privatització de serveis, incloent-hi serveis socials d'interès general. L'avançament del mercat interior va conduir a la proposta de generalitzar aquesta línia d'acció que en el debat del Parlament Europeu va trobar un mur de contenció, però no definitiu. De fet, en el mateix camp de les polítiques socials s'actuava cada vegada més segons les lleis del mercat interior: competitivitat, concurrència i transparència. Cosa que situa allò social en la pura gestió competitiva econòmica, i relega els criteris d'acció pública, de primacia dels drets sobre el pressupost, a més de menyscarbar l'acció de la iniciativa social, gratuïta, sense ànim de lucre, etc.

Però abans de veure la batzegada que ha suposat la crisi, i la sima en què ens trobem atesa la seva gestió, és oportú prendre nota de quina és la lliçó de la història que tot plegat ens deixa. Jo crec que l'aventura d'aquest creixement desmesurat i sense regulació ens dona una tercera lliçó, i és que la pobresa es dilueix a l'agenda. No és només que el creixement situa la pobresa en un lloc irrellevant o secundari, sinó que no està disposat a carregar amb un pes que no pot dissimular però que procura invisibilitzar tot considerant-lo residual, fins i tot no volgut però ineludible, un *fatum* que el mateix creixement s'encarregaria de resoldre per si mateix, com un *deus ex maquina*.

El creixement no està disposat a carregar amb un pes que no pot dissimular però que procura invisibilitzar

El creixement transmuta les relacions socials

Imposa la seva lògica

M'he estès en aquestes etapes, potser massa, ja que han canviat les preocupacions que ara ens assetgen. La raó és que no ens pot dominar l'amnèsia del fet que durant aquest període de creixement ja existia la pobresa i l'exclusió, que no és un pur efecte de la crisi; i l'amnèsia de la manca de redistribució, de la tensió privatitzadora, de la baixa despesa pública, etc. Sembla que, vistos avui, tots aquests fenòmens no són sinó efectes de la crisi. I això té les seves conseqüències. D'una banda, si són efecte de la crisi, superar-los es converteix en el tot; sigui com sigui, a costa del que sigui i de qui sigui. Però tot això ja existia i el creixement no ho tenia en compte. Per què hem de creure que la qüestió rau a tornar a créixer per poder resoldre-ho? D'altra banda, aquests dèficits revelen que no són ni l'origen ni la causa de la crisi que sembla exigir retallar-ho tot, sota el supòsit no només no demostrat, sinó de demostració en contrari, que hem viscut per sobre de les nostres possibilitats. Si més no, en les polítiques socials, no. Per tant, les seves retallades no són degudes als seus excessos. A què són degudes, doncs? Aquesta és una altra qüestió; potser, aquesta és la qüestió.

Si s'ha produït un "esgotament del creixement" haurà de ser qüestionat des de la crisi financera, no des de les polítiques socials, ni des de l'economia real, no des dels exclosos del creixement, els precaris, els salaris mileuristes, els aturats, els desprotegits, els dependents, els hipotecats per "obligació", els etc., sinó des de l'economia especulativa, dels especuladors emparats en el poder, en la impunitat, en el desvergonyiment, en la llei?; des dels qui han constituït tot això en el sant i senya del triomf social consolidat en projecte social, que han deixat reduït al seu propi triomf com sigui i a costa del que sigui i de qui sigui, a més, assenyalaven els altres com els "poca cosa", els perdedors sense causa, perquè no sabien ser ni tenir, ni sabien com s'havia

de ser o tenir. Per això la pesada insistència que el creixement econòmic és el tòtem, al qual tot i tots hem de servir, exigeix una revisió del mateix creixement.

Sóc conscient que tot plegat em conduiria massa lluny per al tema que estem tractant. Tanmateix, sí que vull precisar una cosa. És important prendre consciència de l'absència de responsabilitat col·lectiva davant la crisi. Ningú no n'ha assumit els costos, tret dels pressupostos públics, tot i que abans s'havia expulsat els estats de la seva imprescindible presència per afrontar la desregulació generadora de la crisi financera. Amb tot, tots estem obligats a assumir les conseqüències de la crisi. Aquesta crisi financero-econòmica està fent que es reestructurin qüestions de fons, referents a la despesa dels estats i al seu dèficit de les prestacions socials, etc. Però no s'han adoptat mesures sobre el que ha generat la crisi, és a dir, l'economia financiaritzada i desregulada. El que està passant és justament el contrari, atès que són els mercats (qui són "els mercats"?) els qui estan decidint les mesures d'ajustament i retallades que estan repercutint "en la part social i salarial".

Sota les mesures que s'estan adoptant, restem al dictat dels mercats

Perquè el que està passant és que, sota les mesures que s'estan adoptant, restem al dictat dels mercats. I les coses greus no queden resoltes només en si les seves receptes són vàlides o no per a la recuperació econòmica, sinó que el que és realment greu, molt greu, és com ens estan dictant la reducció de totes les relacions socials a la relació d'intercanvi, és a dir, a la relació mercantil. Motiu pel qual la presència del mercat esdevé omnímoda, tot i que no ha estat legitimada per ningú, i sent ell mateix qui imposa la seva legitimitat fins i tot sota el pretext de la legalitat. A això cal anomenar-ho com el que és, un canvi de model social amb greus efectes en el mateix procés social que, a més, està modificant igualment les relacions entre els actors socials, ja que qui avui es considera legitimat és l'actor mercantil lucratiu, i els altres queden subjectes a la seva homologació per ser considerats legítims, incloent-hi els actors no lucratius. És, doncs, un canvi clar de model social, fins i tot de model civilitzatori.

Posa en qüestió el model social

Doncs bé, cal posar i proposar alguns punts de referència que, a més de constatables, són imprescindibles per a la nostra reflexió. El repte a dilucidar és què és el que en la crisi actual, i en la seva gestió, se està posant en qüestió. De manera sintètica, assenyalaré tres punts que són fonamentals per revelar el canvi de model social.

I. S'està qüestionant, a redós de les mesures presentades com a inapel·lables per afrontar la crisi, la mateixa "estructura del benestar".

Les mesures que s'adopten, i en les quals s'insisteix, afecten les bases de la cohesió social. Els seus efectes, i la seva agudització en un procés continuat i mantingut, no es poden entendre com a mesures d'urgència i imprescindibles “mentrestant”; no són un parèntesi “mentre” es reprèn el creixement per, d'aquesta manera, reprendre el punt previ a la crisi; no tracten de “suspènre temporalment” el desenvolupament de l'estat del benestar que hauria d'aplicar mesures per resoldre el dèficit històric previ a la crisi i pal·liar els efectes del present. El que s'està fent és posar les bases d'un altre model de societat.

Hem de recordar que el benestar respon a un compromís essencial que ha mantingut l'estat del benestar, més enllà de les seves concrecions històriques. La clau rau en el fet que és un compromís d'afrontar i resoldre col·lectivament els riscos individuals, els dèficits socials, el manteniment dels sistemes generals universals (educació, salut, protecció social). Aquest compromís essencial implica que forma part d'aquest mateix compromís la funció de redistribució de la riquesa com a element estructural, i aquesta és l'altra cara d'aquest compromís. Benestar i cohesió social són les dues cares de la mateixa moneda, que es manifesta en moltes polítiques però especialment en la lluita contra la pobresa i l'exclusió social, constituint-se així en un element essencialment unit a un estat social i democràtic de dret.

El benestar és un compromís d'afrontar i resoldre col·lectivament els riscos individuals

Aquesta és “l'estructura bàsica del benestar” la comprensió de la qual genera un model de societat. Però avui assistim a una conjunció de canvis, a un “procés de canvis”, que constitueixen un “canvi en procés”, al centre del qual ens trobem.

- *El canvi de la base dels sistemes de benestar*, que passa del ciutadà, que els fa universals, a l'assegurat, cosa que els acaba fent excloents.
- *El canvi en les relacions laborals* cada vegada més trasbalsades (i transitades) pel pas del conveni social a paràmetres mercantilitzats.
- *El canvi en la política social* que està consolidant la dualització de la política social, tot aguditzant la tendència que ja venia d'abans segons la qual s'atén el que és “rendible”, no només per la seva “rendibilitat” en si, sinó també per la seva rendibilitat per al mercat.
- *El canvi en la gestió del benestar* —el paràmetre del qual és el servei públic basat en la qualitat de l'atenció a les necessitats socials— a la primàcia de la despesa mitjana per la gestió privatitzada —el paràmetre de la qual és el benefici basat en la rendibilitat lucrativa.
- *El canvi en la legitimitat de la protecció* reformulada com una funció de “despesa-cost-benefici” econòmic.

- *El canvi en les prestacions*, que estan transitant des de paràmetres de necessitat, i la seva base és un dret, a paràmetres semblants als del “crèdit concedit si és merescut”.
- *El canvi en les polítiques de la dependència*, que és un joc de “segurs”, activitat rendible, inversors i actors econòmics.

El canvi en l'orientació de les polítiques i intervencions per a les situacions més extremes de pobresa i exclusió davant les quals, en comptes d'una estratègia adreçada a la incorporació social, s'està adoptant una estratègia (criminalització, guetització, ocultació...) que les estigmatitza.

Però hi ha un aspecte de tipus sociocultural i moral, que per a mi cal destacar de manera singular, i és que s'està generant un *canvi en el consens sobre l'estat del benestar* ja que és constatable una visió distinta del contracte social perquè no existeix un concepte compartit (consens) del que és el bé comú, aguditzat pel fet que s'està produint l'anomenada “secessió moral dels riscos”, sota el supòsit que no deuen res a la societat, que cadascú té el que s'ha guanyat, cosa que està polaritzant la societat a límits cada vegada més extrems.

Avui estem en un procés sociohistòric que s'està qüestionant la mateixa “estructura del benestar”

Per tant, avui estem en un procés sociohistòric que s'està qüestionant la mateixa “estructura del benestar”. Aquest qüestionament reenvia tot aquest compromís a les possibilitats de l'individu trencant així els vincles que en societat generen cohesió social, ja que per a sectors molt importants de la societat aquests béns queden fora de la seva capacitat individual d'adquirir-los al mercat per a la satisfacció de les seves necessitats bàsiques. Tanmateix, les polítiques estan girant cap a quedar centrades en la validesa de l'individu no només com a subjecte capacitat de generar valor econòmic, sinó també de merèixer-lo, per la qual cosa el seu paràmetre definitori és l'actitud i l'aptitud per merèixer-lo, no el dret.

II. S'està qüestionant que la pobresa i l'exclusió és quelcom indissociat de la societat del creixement i del seu model social.

Haviem recorregut un llarg camí abans de la crisi i havíem arribat a poder plantejar com una qüestió substantiva que no era factible “eradicar la pobresa i l'exclusió sense que es plantegessin els dos pols, pobresa/societat”. Haviem superat la vella teoria que considerava que la pobresa i l'exclusió no eren conceptes/realitats significatives per a la comprensió de l'estructura social en què es produïen.

Però, mitjançant la crisi, ens estem allunyant cada vegada més de totes dues qüestions. I si en aquests moments tot es redueix a les mesures “obligades” per “crear noves condicions per al creixement econòmic”, s'ha eliminat

l'espai per defensar el que en aquest llarg recorregit havíem adquirit; és a dir, que “no es pot fer front a la pobresa sense afrontar el canvi més important esdevingut en el seu interior, ja que no és intrínsec al desenvolupament de la mateixa, i és expressió i catalitzador del que constitueix la problemàtica més profunda de la nostra societat”.

Amb això es pretén una simple reclamació d'un passat portat al present com a testimoni de les lliçons de la història. El que això està plantejant és que no podem quedar-nos aturats en la sola constatació que la pobresa i l'exclusió han augmentat. És cert, la realitat no admet discussió. Ara bé, allò més profund que aquesta realitat ens està plantejant és que la pobresa i l'exclusió, i les seves pròpies característiques, són quelcom que està inscrit en els processos socioeconòmics, polítics i culturals que estan travessant la nostra societat, i la perspectiva dels quals és romandre entre nosaltres, és a dir, ésser elements que estructuren la mateixa societat. Sense exhaustivitat, i per obrir el camí de la reflexió, es tracta de processos com:

- La trencadissa d'elements estructuradors de la societat, com el treball, l'educació, la salut i la protecció social, que, tot i ser declarats intocables, avui estan sent qüestionats o, si més no, reformulats de manera que afecten la seva funció històrica.
- La crisi de la cultura social solidària, que és una crisi de valors morals i d'estructures socials, és a dir, de la decisió de protegir els drets bàsics i de fer front col·lectivament als riscos individuals, que és la base i el fonament denominat “estat del benestar”.
- La consistència de la “societat paral·lela”, “dual”, “polaritzada”, en què s'amplia la incapacitat, i cada vegada major incapacitació, per integrar el que la societat exclou, rebutja, allò que deixa al marge i que considera sobrer o en desús.
- Les expulsions de facto de serveis que estaven abordant i afrontant processos de normalització i d'integració, que constituïen espais normalitzats d'atenció. Cosa que genera un dèficit no només d'atenció, sinó de socialització i desenvolupament que col·loca els expulsats d'aquests serveis en la situació no només de desatenció, sinó també d'abandonament i de rebuig.
- La capacitat de gueto que els processos socials generen, combinant ètnia, barri i fracassos diversos: en l'educació i en la formació, en consolidar un mercat de la desocupació i la desqualificació que acaba conformant espai social i de socialització.

- L'enduriment de les condicions d'accés a les prestacions i els serveis que es fan inaccessibles i inassolibles i que genera una deriva cap a la institucionalització de serveis pobres per a pobres, un benestar de dues velocitats.

La consciència de “naturalització” de la situació de grups socials en la pobresa-exclusió, políticament irrelevants i que, a més, juguen un paper socio-polític per a l'auto convenciment dels qui en la societat precària i trencada es consideren “salvats” davant dels “fracassats”, als quals, per això mateix, confirmen en la seva auto responsabilitat.

III. S'està qüestionant que la pobresa i l'exclusió, com a problema social, sigui “problema de societat”.

És cert que la societat del creixement abans de la crisi no ho havia assumit com a tal, però també és cert que es considerava legítim i legítimat plantejar que la pobresa i l'exclusió social no era només dèficit i mancances sinó que hi estaven en joc drets exigibles; que si eren exigibles, ho haurien de ser per llei.

Però els processos que hem enunciat van deixant fora la pobresa i l'exclusió social com a problema de la societat. I tot i que no es tracta de descriure la pobresa que la crisi està generant, cal deixar constància que s'estan produint efectes molt greus en les persones, les famílies i els grups i que els dics que la contenien abans de la crisi s'han trencat. Cal plantejar la manera com la conjunció dels processos enunciats i els efectes de pobresa i exclusió estan conformant una situació amb vocació de romandre entre nosaltres:

- No es tracta només d'extensió de la pobresa, l'augment de la qual és la manifestació del procés d'empobriment en què es troba la nostra societat. La qüestió de més gravetat és l'entrecruament entre intensitat o cronicificació, que suposa una permanència en un temps no definible pel que trigui la recuperació del creixement econòmic.
- La major incidència de la pobresa en llars amb menors augmenta el reg de la transmissió intergeneracional i construeix un present sense futur per als menors que han quedat convertits en “reus sense causa” davant la pobresa induïda a la seva llar, que se suma a les retallades educatives, d'activitats, de beques de llibres, transport i menjador. La pobresa acaba esdevenint una bomba de rellotgeria d'espoleta retardada.
- La pèrdua de recursos de les persones, famílies i grups, les de les mateixes xarxes familiars, associatives i comunitàries, la pèrdua de condicions educatives i laborals, està no només fragilitzant la xarxa social o fracturant-la, sinó construint espais “duals” de socialització. Cosa que configura una situació agressiva que predefineix una convivència conflictiva.

- La pèrdua de recursos, centres, serveis de suport social, de promoció, d'animació, de tractament d'addicions i de la salut mental, té cada vegada major presència i incidència en la situació social; i això no només és greu per si mateix, sinó que significa un clar retrocés en quelcom que havia costat molt, fins i tot vides, i que ara sembla que no té valor.
- La concentració de població amb greus desavantatges en hàbitats amb greus dèficits i mancances produeix als barris la transpiració espacial de la brutal desigualtat econòmica de la nostra societat i es tradueix en desigualtat de drets i en supressió dels mecanismes de contenció de les desigualtats, de la pobresa i l'exclusió. Cosa que, a més, genera una convivència agressiva perquè la concentració d'expulsions i exclusions comporta concentració de riscos per a la convivència.
- La pèrdua del dret per a l'accés als serveis públics substituïda per l'assegurament veta l'accés a aquests serveis, i deixa sense serveis sanitaris en dret els sense papers, els sense cotitzacions, sense edat de dependre del titular, etc., i els envia als "recursos pobres per a pobres".
- La consideració de l'habitatge com un bé econòmic de mercat abandona el reconeixement del dret a l'habitatge i deixa la població desnonada endeutada per a tota la vida i sense opcions per poder accedir a un bé bàsic com és l'habitatge.
- La pèrdua de lloc social per als "sense" –sense recursos, sense prestacions, sense feina, sense papers, sense habitatge, sense drets...– els col·loca en un estereotip social que els obliga a justificar que la seva situació és "a pesar seu", que no la desitgen, que no l'han provocat ells, especialment quan demanen alguna cosa.

Travessem, de nou, una llarga travessia en què hem de tornar a aconseguir que s'accepti la realitat de la pobresa i l'exclusió com un problema de societat, ja que mentre l'equitat, la cohesió social, la sostenibilitat social i ecològica no reconfiguri el model de creixement, la pobresa i l'exclusió pot acabar sent acceptada com un "resultant natural" de les pròpies necessitats d'ajustament per al creixement.

Hem de tornar a aconseguir que s'accepti la realitat de la pobresa i l'exclusió com un problema de societat

Redefineix les relacions socials

D'aquests processos i efectes emergeix un repte final, atès que s'està complint una màxima que es fa present a totes les crisis, i és: "si totes les crisis redefeixen les relacions socials, la que vivim ara ho està fent ja i d'una manera notable".

I tot i que no m'hi aturi, crec que des dels tres punts de vista assenyalats es pot mantenir que el procés en què ens troben no és purament de tipus econòmic, sinó amb una clara orientació de canvi de model social, perquè a través seu s'està apuntalant un canvi que afecta les estructures socials. Les característiques que afecten la configuració actual de la pobresa i l'exclusió, i que de manera indicativa s'han assenyalat, confirmen que s'està produint aquesta redefinició de les relacions estructurals, de les quals la pobresa i l'exclusió són signe i manifestació, com a crisi deshumanitzadora i, per tant, de canvi civilitzatori (Renes, V., 2012: 110-128).

Per tot plegat, vista la situació social causada pel tsunami de la crisi, que està arrasant amb dècades d'història i d'esforços per aconseguir que les necessitats fonamentals siguin considerades com un dret que ha de ser protegit, i vist que s'està produint ja el canvi de quelcom que creïem que estava consolidat, el que hem anomenat l'estructura del benestar, la pregunta que ens hem de fer és: cap a on anem? Perquè l'empobriment social i la generalitzada pèrdua de benestar és l'altra cara d'una societat polaritzada. Empobriment sí, i en molts casos institucionalitzat, com el derivat de la conjunció de la dualització i la fragmentació salarial a la baixa, amb la fragilització dels sistemes de contenció. Però enriquiment també, i sense traves, ja que és notori que queda al marge de l'obligació de contribuir, i que a més en la mateixa crisi ha crescut l'enriquiment dels més rics, quan l'afrontament de la crisi hauria de ser un esforç que hauria de repercutir en tothom en funció de la seva posició.

**S'ha trencat el
consens social
que manté les
societats
cohesionades?**

La polarització està arribant en molts casos a generar problemes de desvinculació, és a dir, de pèrdua del vincle social, ja que augmenten les situacions en què no són ja de pobresa severa, sinó de fractura social. S'ha trencat el consens social que manté les societats cohesionades? El que sembla incontrovertible és que som davant d'unes relacions deslegitimades, ja no només per la corrupció, ni tan sols per la pèrdua de la capacitat de mantenir la cohesió, la integració i la protecció de mínims bàsics i necessaris, sinó per la pèrdua de confiança que en aquesta societat hi hagi vies, camins, possibilitats i alguna consideració. I és una societat que està generant agressivitat i violència. Serà violència cap als altres, cap a un mateix, cap a l'espai proper, cap a... Però la major violència és la d'aquells que, instal·lats en les creences que ens van portar a la crisi, consideren inacceptables aquests riscos, aquestes reaccions, i que en qualificar-les d'antisistema es creguin que queden exempts de fer-hi res i que realment no hi facin res. No hi ha més cec que aquell que no hi vol veure!

El text i l'autor: el nou guió s'escriu des del revers

Ens han canviat les preguntes, quin és el guió de les nostres respostes?

Arribats en aquest punt sorgeixen les preguntes. I sorgeixen les preguntes malgrat el llarg procés de treball amb una àmplia participació per part del sector social a través del qual havíem arribat a proposar una estratègia global i integral davant del que la UE estava definint per a la present dècada, l'Estratègia Europea 2020 (EAPN-ES, 2010). Però no només les propostes que es van elaborar des del sector social, sinó la mateixa Estratègia Europea està, com a mínim, en letargia, o potser està superada per la controvèrsia de la sortida de la crisi, del manteniment de l'euro, de la tossuda i mantinguda política de retallades i de la combinació de causes/efectes d'aquesta gran recessió.

La qüestió és que tot resta subjecte al pla de reformes, l'objectiu del qual continua lluny de la cohesió social. Al que realment se li dóna importància és a l'informe anomenat "Semestre europeu", que és l'autèntic definitori de l'actual model europeu, l'objectiu del qual és l'ajustament al pla de convergència econòmica. I, dins seu, l'Informe Social, del qual només podem dir que fins i tot des d'Europa han cridat l'atenció al presentat pel govern.

I les nostres propostes? No hi ha dubte que en els tres punts assenyalats en l'epígraf anterior ens hi juguem els béns públics, així com el substantiu d'un model de societat. Són béns públics que cal defensar, exigir, promoure i impulsar. No es tracta de qüestionar les propostes que formulem davant l'Estratègia Europea. Ans al contrari, són propostes que podem i hem de prendre com a nostres perquè identifiquen bé un model de societat justa, solidària, que es construeix sobre ciments. Però fins i tot aquestes propostes han de ser enfrontades de nou a partir dels qüestionaments que ens llança el "text que devora el mateix model social". I la resposta, davant d'aquests qüestionaments, no pot ser unidimensional i reductible a protestar tot exigint que es compleixin aquestes propostes. Les respostes i l'acció estan en un nou context, on ha canviat el guió que deixa reduïda la societat a la seva auto-comprensió des de la relació econòmica. Han canviat les preguntes perquè ha canviat el guió; ha canviat el guió perquè ha canviat l'autor del text.

Dignitat, societat, desenvolupament sobre la base del drets i distribució, participació i apoderament dels subjectes

Dignitat, societat, desenvolupament sobre la base del drets, i d'ací, distribució, participació, apoderament dels subjectes, o sigui, persona com a eix de les decisions, estan intrínsecament units, i són una clara opció i guia en la recerca de respostes. Però és ineludible afrontar que, des de l'actual òptica

del model en construcció amb el creixement com a tòtem, no se'ls assigna rol ni paper ni funció en el guió de l'actual text. Així doncs, per a ser fidels a la seva guia cal reescriure el guió i, per això, cal un nou autor.

Com a grup hem de ser autors del guió que la mateixa societat ha d'escriure

Tenim, doncs, quelcom a escriure. Des d'on som autors o, millor, coautors? Aquesta no és la nostra qüestió com a grup particular, sinó "nostra" com a societat. Primer avís, com a grup hem de ser autors no del nostre guió, sinó del guió que la mateixa societat ha d'escriure. Això sí, és impossible que la societat ho pugui fer si no compta amb grups com aquest i tants altres. Crec que això és el que està passant, o el que podria estar passant a través de les diverses iniciatives cíviques que estan en ebullició. Segon avís, per això hem de tenir clar quin és el nostre espai en tant que expressió i manifestació d'una societat que es fa càrrec de si mateixa i assumeix el compromís de reescriure el guió des del seu propi "ser societat". I això ho podem i ho hem de fer des del nostre tenir, fer i estar en societat, i des d'aquí, des del nostre ser. Categories que han de ser revisades, tot i que aquí i ara no sigui viable (Renes, V., *et. al.*, 2007). Però sí que cal tenir clar que només serà nou si l'escrivim des del revers de la història, des del que la història oficial posa fora de si mateixa, des del seu propi lloc i en reciprocitat.

Perquè, com a societat, no som els titulars de la relació de redistribució, això ho és l'estat, ni de la relació d'intercanvi, que ho és el mercat. Ens hem quedat sense rol? Tal vegada hem oblidat que si som alguna cosa ho som des de la nostra pròpia lògica, que deriva de la relació de reciprocitat. Potser hem oblidat que en una societat en què ja apuntava l'articulació de la relació de redistribució amb la relació mercantil com a eix estructurant de les societats –primer terç del segle xx– i que ara s'ha trencat –Marcel Mauss ens va recordar la "dialectica, el retorn del do"– la relació de reciprocitat és instituidora d'allò social, com ens va deixar clar Karl Polanyi. Tot i que no pretenc que s'hagi d'entendre de manera simplista, atès que cal entendre-la en la seva pròpia complexitat de relació amb les relacions de redistribució i d'intercanvi. Doncs bé, des d'aquí podem i hem de contribuir a reescriure el guió de la societat. Des d'aquí som exercici de la socialitat i sociabilitat com a estructures bàsiques de la societat.

Algunes claus per a un nou guió

Fer tot aquest recorregut que aquest camí necessita és una aposta que no es pot assolir en aquestes reflexions. Per això només miraré d'apuntar alguns trets del guió al qual hem de contribuir, conseqüents amb els canvis que l'actual guió ens vol imposar, que s'ha d'assentar en "nous valors econòmics, socials i polítics que donin suport i acció mantinguda i continuada a la lluita contra la pobresa i l'exclusió". Proposaré tres claus que s'han de considerar inseparablement unides entre si perquè, de fet, formen una unitat complexa, i que estan en correlació amb els tres punts que sintetitzen els qüestionaments assenyalats.

Primera: què és avui “solidaritat”?

L’afirmació del compromís del benestar, no segons alguna de les seves manifestacions concretes, sinó en la seva funció històrica, és necessària davant dels canvis que estan configurant la nova “estructuració del benestar”. Això exigeix desvelar què és avui “solidaritat” donant un nou enfocament a la dimensió econòmica de l’acció davant de la pobresa/exclusió social.

“La solidaritat avui no és reductible a donar, sinó que s’ha d’entendre des de la perspectiva de la distribució, de la redistribució i del compartir, i aquest en la seva dimensió estructural”.

S’ha de desfer la identificació de desenvolupament amb el pur creixement econòmic, de manera que el nivell de desenvolupament no quedi determinat pel seu nivell de producció. “No és, doncs, una clau purament econòmica, sinó que afecta la dimensió social, i en el seu desenvolupament adquireix dimensió política”.

Per tant:

- a. Cal plantejar una economia a escala humana i replantejar el lloc social de l’economia “deseconomitzant” espais en què la lògica econòmica “de mercat” no tingui vigència⁵. No es pot reduir el projecte humà a valors materials, com contemplen les propostes de “l’economia de la frugalitat” (Latouche, S., 2012: 78-79), en què el projecte humà no es redueixi a valors materials ja que els conceptes de felicitat i vida bona no pertanyen a l’esfera econòmica.
- b. Cal afirmar la relació entre equitat en la distribució de la renda i el creixement econòmic. Aquesta qüestió, plantejada a nivell global per l’Informe sobre el Desenvolupament Humà (PNUD, 2010: 116-117), té màxima vigència en exigir que l’economia ha de servir a objectius socials i sostenibles, identificant la creixent desigualtat com un repte clau i entenent que l’equitat afavoreix i la manca d’equitat dificulta el creixement que seria necessari.
- c. És urgent la necessitat de posar al centre de les decisions la dignitat de les persones, que s’ha de concretar en “un pla de rescat a la ciutadania”, que no sigui considerat com una simple enumeració de mesures pal·liatives o de xoc, sinó que respongui a una estratègia global i coherent amb el que la cohesió i la justícia social requereixen.

Segona: la “recreació del subjecte i del teixit social”

La necessitat que l'acció abasti els dos pols de la relació “pobresa i exclusió/societat” exigeix el reconeixement de la dignitat de les persones que dignifiqui el subjecte ignorat. Per la qual cosa “la recreació del subjecte i del teixit social constitueix la dimensió política de l'acció davant de la pobresa/exclusió social”.

“Aconseguir les condicions de possibilitat que les persones en situació de pobresa/exclusió superin la seva situació exigeix que es construeixin com a subjectes del seu propi desenvolupament”.

I no només a nivell personal-individual, sinó com a subjectes que prenen consciència social. Això exigeix fer front a la capacitat de donar resposta per part dels mateixos subjectes, i fer front a la destrucció de teixit social per a capacitar la mateixa societat fent-se càrrec de les respostes que necessita. D'aquí que el nostre escenari com a agents socials no sigui l'espai dels serveis socials, sinó l'espai:

- del don: relacions de reciprocitat
- dels valors: que desvelen allò no mercantil i construeixen gratuïtat
- de la convivència: on l'acollida realitza l'ètica de l'hospitalitat
- de la promoció: on l'acompanyament als subjectes estructura l'acció
- dels drets: com a exercici de la ciutadania activa (dimensió política).

La inversió social
en les persones és
la millor garantia
per al progrés
social i
econòmic de la
nostra societat

“No és, doncs, una clau purament política, sinó que afecta l'organització social, i en el seu desenvolupament adquireix dimensió econòmica”. Però això mateix indica la necessitat de recompondre la relació desenvolupament/serveis com una altra dimensió de la relació societat/comunitat. Això ens construeix des d'un rol que redefineix els serveis, i s'assenta en un mètode que no es redueix a allò purament prestacional, sinó que contempla l'apoderament de les persones com a criteri definitiu d'actuació. D'altra banda, la nostra societat no es pot permetre la pèrdua d'oportunitat que significativa tenir tantes persones al marge de la seva dinàmica social, econòmica i política. Per això, la inversió social en les persones és la millor garantia per al progrés social i econòmic de la nostra societat.

Tercera: “accions que constitueixen projectes alternatius”

L'afirmació de la vigència de la pobresa i l'exclusió com un problema de societat, i no com una qüestió d'una pura dimensió individual, exigeix “accions que constitueixen projectes alternatius des de les mateixes situacions de pobresa i exclusió social”, donant així realitat a la dimensió social de l'acció davant la pobresa/exclusió social.

“Actuar significa avui solidaritat des del lloc que la societat nega, cosa que ens exigeix profunds canvis culturals, socials i estructurals”.

Els projectes de treball no seran de lluita contra la pobresa i l'exclusió si no realitzen models indicadors de noves formes, de noves possibilitats de relacions humanes no excloents.

“No és, doncs, una clau purament social, sinó que afecta l'organització social, dimensió política, i en el seu desenvolupament adquireix dimensió econòmica”. Això no significa que aquests projectes només seran possibles a través de grans muntatges. Justament a l'inrevés. Potser es tractarà de projectes senzills, fins i tot petits. Però des d'aquí s'han de desenvolupar i potenciar. Cal tenir present que en aquest àmbit d'acció només es pot procedir d'allò concret a allò estructural, o els projectes no seran vàlids. Però només seran transformadors si toquen el que és estructural des d'allò concret. Serà fonamental que es tracti de projectes d'acció que siguin expressió d'unes altres claus socials. Això exigirà la ubicació dels actors juntament amb les persones i des de les persones (García Roca, J., 2012).

Proposar necessita i significa assumir els nostres propis canvis per poder escriure el nostre propi guió

És l'exercici que cal fer de manera compartida, ans al contrari, serem actors d'un “altre guió” perquè el canvi/mutació cap a una model social polaritzat i privatitzat ja s'està donant a la pràctica, i des de la praxi està saltant al “ha de ser”, i s'està formulant com a paradigma. La urgència d'un nou guió deriva, a més, de la pròpia coherència amb el repte i amb les claus del que ha de ser la nostra acció. És, doncs, necessari prendre clara consciència que “model d'acció” i “model d'actor social” (agent/actor/autor) es condicionen, s'impliquen i s'imbriquen mútuament.

Com podem ser actors des d'aquests supòsits? És a dir, en què consisteix la construcció social (de societat) des de la “reciprocitat”?

Creació de condicions socials no excloents, espais d'acollida

El rol de la “donació” en la constitució de l'estructura social fa retornar les qüestions de sentit. Així:

- En primer lloc, la creació de capital social, de relacions de confiança, de capital relacional i de teixit social; la necessitat de connectar i mobilitzar la població afectada; i la generació de riquesa col·lectiva a través del fenomen associatiu i participatiu.

- En segon lloc, la força de la societat i dels seus grups rau en la implicació de la ciutadania en l'acció col·lectiva i en la seva capacitat de mobilitzar energies, voluntats, béns relacionals i sinergies de la societat civil, que fa valer les relacions gratuïtes en el món de l'individualisme possessiu –i no en el volum del servei que es presta.

És ineludible la tasca de crear unes condicions en la societat perquè allò “diferent”, allò exclòs i empobrit, no sigui expulsat sinó acollit

Per tant, és ineludible la tasca de crear unes condicions en la societat perquè allò “diferent”, allò exclòs i empobrit, no sigui expulsat sinó acollit. Instituir la societat des de la relació de reciprocitat (do, gratuïtat, accessibilitat, solidaritat, associació/comunitat) és, doncs, imperatiu per a la constitució d'una estructura social que faci possible un model de desenvolupament inclusiu.

“L'acompanyament social” per a “l'autonomia i la participació”

El rol de la inserció/integració social se significa en el procés d'autonomia i promoció dels subjectes abans que en la prestació i, per tant, el rol de la societat, de les iniciatives sorgides des de la mateixa societat, es juguen en aquest camp abans que en el de la prestació/protecció, ja que el rol de garantia dels drets i, en conseqüència, de les prestacions i de la protecció per al seu exercici, és un rol de la relació de redistribució, de l'estat.

Per tant, és instituïdor de societat realitzar la tasca imprescindible de “l'acompanyament en la reciprocitat” en aquest procés d'autonomia i promoció, i és la tasca que hem d'exercir encara en la nostra pròpia aportació a la garantia de drets, i a l'accessibilitat a les condicions del seu exercici, quan articulem la nostra aportació amb el que constitueix el rol de la relació de distribució.

Reforçar el teixit social per a la promoció, integració i desenvolupament social

El rol de “crear societat” en la gestió dels problemes, serveis i processos i, per tant, crear societat en les formes de redistribució. El seu “valor afegit” rau en l'orientació preferent de la seva acció vers les persones, les seves capacitats i potencialitats, de manera que la mateixa gestió, que ha de respondre a les exigències de la qualitat, no pot perdre el seu nord, que és la promoció de l'apoderament i la participació, i la promoció de valors de solidaritat i ciutadania activa (Renes, V., 2004).

És un valor social en si per les necessitats que satisfà, i pels valors de desenvolupament social que promou (Elizalde *et. al.*, 1986; Doyal, L.; Gough, I., 1994). Per tant, és imprescindible impulsar i realitzar el que podem anomenar “l'economia de la reciprocitat” (economia social, potser millor “relacional”)⁶. Perquè en la gestió de serveis i processos es crea una economia de béns que “crea societat” en la mateixa gestió i atenció de necessitats socials, i en l'accessibilitat a les relacions d'intercanvi.

L'aposta pels béns comuns

Generar processos per a la creació de propostes per als “béns comuns”⁷:

- Hi ha molt valor social i col·lectiu creat a les famílies, als barris, als llocs de treball, al camp i a les ciutats.
- Hi ha molt valor ambiental en la conservació dels elements i recursos bàsics dels ecosistemes.
- Hi ha molt valor social en les noves formes de consum, de gestió (ètica dels diners), de l'intercanvi en el mercat social, de la cooperació en la creació de béns i productes.
- Hi ha molt valor en la capacitat d'autoajuda i hetero-recolzament.
- Hi ha molt valor en la capacitat de generar espais de convivència, de cultura, d'educació, de salut.
- Hi ha molt valor en el fet de compartir la intel·ligència creativa, que arriba a la utilització del coneixement intel·ligent de les noves tecnologies fent operativa l'accessibilitat compartida i la col·laboració cooperativa al voltant de projectes comuns.
- Cal prendre consciència del seu valor. Allò comú, l'activitat social, ofereix serveis que no se solen considerar en si mateixos significatius atès que no hi ha consciència del seu valor intrínsec. (Subirats, J., 2011). Per això, simplement, el seu valor no és reconegut perquè no és valorat, no està “passat pel valor” del mercat (perquè no és mercantilitzable).

Cal adoptar una visió holística i ecològica del món que recolza en les relacions de reciprocitat, de cooperació i de comunitat. Allò comú trenca amb la visió individualista i parteix de la idea d'inclusió i dret de tothom a l'accés als béns, i no de la rivalitat entre tothom en aquest accés.

Tenim feina... i no pas poca

- *Hem de re-comprendre el procés en què ens trobem*, i refer la pròpia capacitat de retre compte, d'explicar, de re-conèixer el sentit, fins i tot la teoria, del que estem defensant i, sobretot, del que estem proposant i promovent.
- *La defensa d'allò comú, i d'allò públic i de les garanties dels drets, ha de formar una aliança sinèrgica amb la proposta de reciprocitat, donació i comunitat*. La falsa dialèctica entre comunitat i estat acaba en la dialèctica mercat-comunitat que menysprea la política i redueix la comunitat a l'individu o, a tot estirar, a la juxtaposició d'individus. La persona, no l'individu, és el punt nodal de l'arquitectura social, perquè la persona, sense “l'altre”, és incapaç de reconèixer-se com a tal persona. Una cosa és la gestió comuna, des de les comunitats i des de la societat, dels béns

comuns, i una altra és que això faci desaparèixer els béns públics necessaris per a les garanties dels drets i dels propis béns comuns.

- *Tenim necessitat d'una aposta ferma en esperança; la proposta davant de la derrota és encara més necessària.* Amb les claus enunciades es tracta d'encaminar-nos cap a l'afirmació d'uns valors que han de prendre cos en les propostes i decisions operatives; altrament, només seran frases diletants, sense sentit. El que aquestes claus pretenen dir és que és imprescindible crear, construir i fer visibles els llocs que simbolitzen i fan viable la utopia, ja que són llocs que donen “topos” al que el pensament dominant considera inassolible. Hem de donar realitat a noves dimensions de l'acció davant de la pobresa/exclusió social com a espais que fan visible i donen credibilitat a un projecte social nou.

Víctor Renes Ayala
Sociòleg i exdirector d'Estudis de Cáritas Española
Patró de la Fundación Foessa
VRENES.SSGG@caritas.es

Bibliografia

- AA.VV.** (1984): “Pobreza y Marginación”. Dins: *Documentación Social*, núm. 56/57. Madrid.
- Casas, F.** (2011): “Acerca de las salidas de la crisis”. Dins: *Documentación Social*, núm. 163. Madrid.
- Cornella, A.** (2012): *La solución empieza por CO-.* Hacia la sociedad y la economía de la colaboración. Barcelona: Edit. Zero Factory SL.
- Doyal, L.; Gough, I.** (1994): *Teoría de las necesidades humanas.* Barcelona: Icària.
- EAPN-ES** (2010): *Propuestas del Tercer Sector de Acción Social para una Estrategia de Inclusión Social 2020 en España.*
- Elizalde, A.; Hopenhayn, M.; Max Neff, M.** (1986): *El desarrollo a escala humana.* (DEH).
- Felber, C.** (2012): *La economía del bien común.* Bilbao: Deusto, S.A. Ediciones.
- F. FOESSA** (2008): VI Informe Foessa sobre “Exclusión y desarrollo social en España”. Madrid.
- F. FOESSA** (2012 y 2013): *Exclusión y desarrollo social. Análisis y perspectivas.* Madrid.
- García Roca, J.** (2012): *Reinvención de la exclusión social en tiempos de crisis.* Colección Estudios. F. Foessa, Madrid.

- Jordán, B.** (2011): “Austeridad y transformaciones en la política social y el trabajo social”. Dins: *Documentación Social*, núm. 163. Madrid.
- Latouche, S.** (2012): *La sociedad de la abundancia frugal*. Barcelona: Icària.
- Lluch, E.** (2012): “A qué le damos valor en la economía actual”. Dins: *Documentación Social*, núm. 164. Madrid.
- López, J.** (2013): “Injusticia e ineficacia. Un análisis crítico de la reforma laboral 2012”. Dins: *Cristianisme i justícia*. Colección virtual núm. 4. Barcelona.
- Mauss, M.** (1979): “Ensayo sobre el don”. Dins: *Sociología y antropología*. Madrid: Tecnos.
- Mingione, E.** (1993): *Las sociedades fragmentadas*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Polanyi, K** (1989): *La gran transformación*. Barcelona: Ediciones La Piqueta.
- Renes, V.** (1995): “Los retos actuales de las políticas sociales. De la globalización de la crisis a la dualización social”. Dins: *Educación Social*, núm. 1, set./dic. Barcelona.
- Renes, V.** (2004): “Criterios y objetivos para la calidad en la acción social”. Dins: *Documentación Social*, núm. 135. Madrid.
- Renes, V.; Fuentes, P.; Ruiz, E.; Jaraiz, G.** (2007): “Realidad, pensamiento e intervención social”. Dins: *Documentación Social*, núm. 145. Madrid.
- Renes, V.** (2012): “¿Un nuevo modelo social emergente? Una reflexión obligada”. Dins: *Nuevas propuestas para nuevos tiempos*, documento elaborado y disponible en EAPN-ES. Madrid.
- Subirats, J.** (2011): “Otra sociedad, ¿otra política?”. Barcelona: Icària.
- Vidal, F.** (2009): “Necesidades en red y políticas de presencia social. Teoría de las necesidades sociales y exclusión social desde la sociología fenomenológica”. Dins: Jaraiz, G. (coord.): *Actuar ante la exclusión social*. Colección Estudios F. Foessa. Madrid.

-
- 1 Els simposis sobre “Igualtat i distribució de la renda”, organitzats per la Fundació Argentina els primers anys de la dècada dels noranta, van suposar la carta de legitimitat d’aquest tema. Igualment, el Vè Informe Foessa (1994), al segon capítol, va abordar els processos de dualització i anàlisi de la pobresa confirmant al trajectòria iniciada amb l’informe “Pobreza y marginación”, publicat a *Documentación Social*, núm. 56/57, editada per Càritas el 1985, que va posar a l’agenda el debat dels “vuit milions de pobres”.
 - 2 El text de Lisboa continua dient: “Obtenir aquest objectiu requereix una estratègia global adreçada a preparar el pas cap a una economia i una societat basades en el coneixement mitjançant la millora de les polítiques relatives a la societat de la informació i d’I+D, així com mitjançant l’acceleració del procés de reforma estructural a favor de la competitivitat i la innovació, i la culminació del mercat interior; modernitzar el model social europeu mitjançant la inversió de capital humà i la lluita contra l’exclusió social; mantenir les sòlides perspectives econòmiques i les expectatives favorables de creixement mitjançant l’aplicació d’un conjunt de mesures polítiques macroeconòmiques adequades”.
 - 3 El VIè Informe Foessa ha fet palès el que podríem anomenar “la crisi abans de la crisi”, tot referint-se a la crisi social prèvia a la crisi finacero-econòmica actual.

- 4 “No és d’estranyar, doncs, que la tasca de fer que els membres de la societat siguin dignes de crèdit i que es mostrin desitjos de fer-ne ús fins al límit que els han ofert s’hagi convertit en una empresa nacional capdavantera a la llista de les obligacions patriòtiques i d’esforços de socialització. Al Regne Unit, viure del crèdit i l’endeutament s’ha convertit en part del currículum nacional, dissenyat, avalat i subsidiat pel govern” (Baumann, Z., 2007: 110).
 - 5 Entre moltes diverses referències es poden consultar: Felber, C., 2012; Cornella, A., 2012.
 - 6 La Red de Economía Alternativa y Solidaria (REAS) ofereix informació actualitzada sobre aquest tipus d’iniciativa a través de la xarxa al seu “Portal de Economía Solidaria”. Es poden consultar altres iniciatives a través de la web: “Vivero de iniciativas ciudadanas”.
 - 7 *Cfr. Documentación Social*, núm., 165, monogràfic dedicat a “Los bienes comunes”.
-